

Oldřich Novotný

Z HISTORIE SOCHAŘSKÉ VÝZDOBY SMETANOVÝCH SADŮ V OLOMOUCI DO KONCE DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Abstract

The study deals with the history of sculptural decoration of Smetanovy Sady in Olomouc. It focuses on the works created before the end of the Second World War and summarizes the relatively little studied topic, based on the research of available sources and literature. The work emphasizes historical and art-historical context of individual works and evaluates their importance in relation to their function and their placement within the park. The authors of non-anonymous sculptures are briefly introduced as well.

Keywords: sculpture, Olomouc, Smetanovy Sady, art history, Rudolf Březa, Julius Pelikán

V době kdy měla Olomouc pevnostní status a neprostopně ji obepínaly hradby, panoval ve městě značný nedostatek volného prostoru. Chybělo zde nejen místo k další výstavbě a urbanistickému rozvoji, ale obyvatelům scházelo rovněž prostranství, kde by mohli trávit volný čas. Dané poměry byly rovněž příčinou špatné hygienické situace ve městě, k čemuž ještě přispívala jeho samotná poloha a také dlouhodobá absence kanalizačního systému vybudovaného až v polovině 19. století.¹ Omezená plocha města znamenala značný nedostatek zeleně a rekreačních ploch a lidé tak k odpočinku využívali alespoň olomoucká předměstí, která se rozkládala v prostoru před hradbami a kde si měšťané posléze začali zřizovat vlastní zahrady.² Takto využívané prostranství, rozkládající se před městským opevněním, bylo v průběhu času postupně proměněno na městský park, respektive na soubor parků. Už v době po napoleonských válkách byl prostor takzvaného koliště (glacis), situovaného na jihozápadním okraji města, osázen stromy a keři a v Olomouci tak vznikla první rekreační zóna. Tehdy byla ale ještě pod vojenskou správou; město ji převzalo až roku 1832.³

V letech 1822–1823 byly na kolišti vysázeny dvě řady topolů, následně nazvané Rudolfovou alejí.⁴ Byla pojmenována po olomouckém arcibiskupovi a bratru císaře Františka I., Rudolfovi Janovi Habsbursko-Lotrinském (1788–1831), který si u pevnostního velitelství výsadbu vymohl. Alej dodnes tvoří jádro Smetanových sadů, přestože stromořadí byla v průběhu doby několikrát vykáčena. K první destrukci stromořadí došlo v roce 1866, kdy na Moravu vtrhla pruská vojska. Pro olomouckou pevnost to znamenalo nutnost připravit se na obléhání a podle demoličního reversu byly zbourány všechny stavby nacházející se před hradbami a stejně tak byly zničeny i tehdy nově vzniklé a rozvíjející se parky. Neblahá událost byla ale zároveň impulsem, který znamenal pro dnešní Smetanovy sady novou vlnu zájmu a pozornosti. Mezi představiteli města se záhy zrodila myšlenka na obnovu aleje a přilehlého parku.⁵

V čele této iniciativy byl člen městského zastupitelstva dr. Erasmus Schwab (1831–1917), z jehož podnětu byla ustavena komise pro obnovu sadů a následně na pevnostním velitelství

1 Ivan PUŠ, *Problematika hygieny v Olomouci poslední čtvrtiny 19. století z pohledu tehdejšího městského fyzika*, Střední Morava 22/42, 2016, s. 53.

2 Josef KŠÍR, *Olomoucké sady a parky*, Olomouc 1973, s. 3.

3 Pavel ZATLOUKAL, *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové: 1815–1915*, Řevnice 2016, s. 78.

4 Renáta FIFKOVÁ, *Historický vývoj Smetanových, Čechových a Bezručových sadů*, in: L. Žaláková – M. Běhalová (edd.), *Historické parky a kulturní krajina. Sborník příspěvků ze semináře*, Olomouc, 10.–11. 9. 1999, Olomouc 1999, s. 16.

5 P. ZATLOUKAL, *Meditace*, s. 77, 133.

vyjednáno povolení k zahájení prací. Schwab byl rovněž jedním z podporovatelů zrušení pevnosti.⁶ Jeho hluboký zájem o problematiku parků, sadů a zahrad dokazuje mimo jiné i autorství teoretického spisu *Der Volksschulgarten: Ein Beitrag zur Lösung der Aufgabe unserer Volkserziehung* (česky pod názvem Školní zahrada: příspěvek k rozluštění úlohy veřejného vychování), který vyšel v německém jazyce v roce 1870 a česky potom v roce 1876. Na spisu pracoval spolu s radním Maxem Machankem (1831–1893), který vypracoval celkový plán obnovy parku, zahrnující také řešení nové výsadby. Machankovo dispoziční schéma se do určité míry dochovalo dodnes.⁷

Za obnovu parku se rovněž zasloužil pozdější olomoucký starosta Josef von Engel (1830–1900), který v té době, tj. v 60. letech 19. st., zastával funkci člena městského zastupitelstva. Von Engel během Prusko-rakouské války v Olomouci pobýval a byl svědkem devastace Rudolfovy aleje. Průběh války, při kterém se pruská vojska Olomouci vyhnula, byl pro Engela také patrně důkazem zbytečnosti a přežitosti hradeb, k jejichž bourání pak došlo právě v době, kdy zastával úřad starosty.⁸

Ještě v roce 1866 proběhla za přispění výše zmíněných představitelů městské správy obnova sadů, byla vysázena nová stromořadí a další porosty, která padla za obětí válečným opatřením a došlo k opravě pěšin a cestiček.⁹ Další fáze byla započata v letech 1878–1879 stavbou skleníku, jehož podélný půdorys byl situován kolmo k hlavní aleji, kde se nachází dodnes, přestože funguje už jen jako zásobní. Starý skleník byl především funkční stavbou a svou architekturou ani výzdobou nijak zásadně nezvyšoval estetickou hodnotu parku. Naproti tomu další stavba, dnes známá nejčastěji jako „budova restaurace“ jež vznikla současně se skleníkem, má nepopiratelnou architektonickou hodnotu. Historizující stavba v neorenesančním stylu, zvaná též lázeňské dvorana či Wilhemshalle, byla dokončena v létě roku 1879 a stejně jako skleník byla postavena z fondu, jež založil Wilhelm von Schneeberg (1804–1880), baron a dómský probošt.¹⁰

Architektura ale přece jen hrála v parku spíše podružnou roli, její úloha byla podřízena funkci parku. Totéž pak platí i o další umělecké výzdobě, včetně sochařské. Park byl v době svého vzniku, respektive v době obnovy, řešen jako krajinářské dílo, přesto se tehdy objevila koncepce na jednotné řešení umělecké výzdoby, navrhuující okrášlit park souborem soch. Jejím autorem byl arcibiskupský stavitel Karl Biefel, jenž předložil návrh, podle něhož měly být do parku umístěny sochy ze sbírky městského muzea.¹¹ Biefelův návrh realizován nebyl, přesto byla do Smetanových sadů postupně umístěna celá řada sochařských děl; jednalo se ovšem spíše o jednotlivé práce, výzdoba nebyla řešena koncepčně. Výjimkou byla krátká doba druhé čtvrtiny 20. století, kdy ve městě fungoval Okrašlovací spolek, jež se soustavně zabýval mimo jiné právě i výzdobou olomouckých parků.¹²

6 Tamtéž, s. 133.

7 Tamtéž, s. 134.

8 Tamtéž, s. 133.

9 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 10–11.

10 Slavomíra KAŠPÁRKOVÁ, *Vilémova dvorana ve Smetanových sadech. Stavebně-historický průzkum*, Olomouc 2005, s. 6.

11 P. ZATLOUKAL, *Meditace*, s. 135.

12 Miroslava RATAJOVÁ, *Život a dílo akademického sochaře Julia Pelikána (1887–1969)*, Olomouc 2007, magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, vedoucí práce Alena KAVČÁKOVÁ, s. 75.

Problematicke sochařské výzdoby Smetanových sadů nebyla doposud věnována příliš velká pozornost. Systematicky se jí v nedávné době věnovali pouze autoři knihy *Bilance: Umění ve veřejném prostoru Olomouce v letech 1945–1989*.¹³ Publikace se ovšem zabývá výhradně situací po druhé světové válce, kdy byly Smetanovy postupně přetvořeny tak, aby vyhovovaly potřebám pravidelně konaných zahradnických výstav. Druhá polovina 20. století obohatila sady o mnohé sochařské realizace, které mají ale poněkud odlišný význam než díla, jež jim předcházela. Rozdíl je především v jejich funkci, vztahu k samotnému parku a městu a jeho historii.

Vývojem parku, včetně většiny památek, které jej v průběhu času zdobily, se zabýval Josef Kšíř, který je autorem publikace *Olomoucké sady a parky*, jež vyšla v roce 1973.¹⁴ Kšířovy poznatky jsou dodnes důležitým zdrojem informací vztahujících se ke všem olomouckým parkům. Kromě zmíněné knihy vydal ještě několik drobnějších článků k danému tématu, ty ovšem obsahují vesměs totožné informace. Poněkud problematickým se v Kšířových studiích jeví leckdy nedostačující rozsah údajů týkající se popisovaných památek, kdy se autor omezil jen na uvedení několika málo základních údajů. Přesto je jeho přínos bezesporu zásadní.

Olomouckým parkům a jejich historickému vývoji se od 90. let 20. století několikrát věnovala Renáta Fífková, která kromě série článků *Z historie parků* pro deník MF Dnes zpracovala také historický průzkum Smetanových, Čechových a Bezručových sadů pro Národní památkový ústav.¹⁵ R. Fífková je rovněž autorkou studie *Historický vývoj Smetanových, Čechových a Bezručových sadů*, která vyšla ve sborníku příspěvků ze semináře *Historické parky a kulturní krajina*, konaném v Olomouci v roce 1999.¹⁶ Autorka se ve svých pracích zevrubně zabývá historickým vývojem a proměnami parku, včetně kompozice výsadby.

S osobou Wilhelma von Schneeberg souvisejí nejen realizace nejstarších staveb v sadech, ale také počátky sochařské výzdoby. Součástí Wilhelmshalle, dnes budovy restaurace, byly původně i sochy a obrazy.¹⁷ Kromě architektonických detailů, na které je poměrně bohatá, byly prokazatelně součástí mobiliáře stavby rovněž čtyři doložené plastiky. Jednalo se o drobnější figurální práce zpodobňující alegorie ročních dob v ženské podobě. Vždy v sezóně jimi byly vyzdobeny čtyři z šesti okenních polí, umístěny byly na balustrádách ve spodní části oken.¹⁸ Plastiky se ve vybavení budovy do dneška nedochovaly, což je snad zapříčiněno omezenou trvanlivostí použitého materiálu, jímž byla patrně pálená sádra.¹⁹ Zmizely někdy v průběhu 60. let 20. století. Představu o jejich podobě si můžeme udělat pouze na základě nemnoha dochovaných dobových fotografií a pohlednic, doposud se ovšem neobjevilo žádné zobrazení, které by zmiňované plastiky zachycovalo v detailu. Absencí soch je dnes budova restaurace ochuzena o svou jedinou sochařskou výzdobu, která zvyšovala její uměleckou hodnotu.

13 Jan JENIŠTA – Václav DVOŘÁK – Martina MERTOŮVÁ, *Bilance. Umění ve veřejném prostoru Olomouce v letech 1945–1989*, Olomouc 2016.

14 J. KŠÍŘ, *Olomoucké sady*.

15 Renáta FÍFKOVÁ, *Smetanovy, Čechovy a Bezručovy sady v Olomouci. Historický průzkum*, Olomouc 1997.

16 R. FÍFKOVÁ, *Historický vývoj*.

17 J. KŠÍŘ, *Olomoucké sady*, s. 11.

18 Renáta FÍFKOVÁ, *Z historie olomouckých parků III*, MF Dnes 9/60, 12. 3. 1998

19 J. KŠÍŘ, *Olomoucké sady*, s. 11.

Obr. 1. Pilíř vstupní brány do parku z Vídeňské ulice, 50. léta 18. století, pískovec. Foto: archiv autora.

Obr. 2. Prázdná nika zásobovacího skleníku. Foto: archiv autora.

Ještě staršího data než nedochované sochy čtyř ročních dob je kamenosochařská dekorace zdobící vstupní bránu z Vídeňské ulice, jež byla přenesena ze svého původního místa nedaleko Terežské brány. [obr. 1] Předbrání a pevnostní ravelin, ke kterému brána původně přiléhala, byl zbourán spolu s dalšími částmi opevnění v roce 1888. Pilíře předbrání byly rozebrány a v roce 1898 přeneseny na místo, kde dnes tvoří součást vstupní brány do parku. Na jednotlivých kvádrech bosáže je dosud patrné číselné označení umožňující jejich znovusestavení do původní podoby.²⁰ Oba pilíře brány jsou na vnější straně opatřeny basreliéfy s vyobrazením vojenských trofejí, tvořících častou výzdobu barokního opevnění. Téměř totožná dekorace zdobí nedalekou Terežskou bránu, která stejně jako brána do Smetanových sadů pochází z poloviny 18. století. Pozoruhodné je, že při bližším prozkoumání se jeví reliéfy ze Smetanových sadů poněkud lépe výtvarně zvládnuté. Patrné je to například na plasticitě zobrazených prvků: zbraní (halapartny, kopí, kladivo, apod.), helem, stuh a věnců a především štítů, které jsou ústředním prvkem kompozice všech zmíněných reliéfů. Přes dobrou úroveň zpracování je brána cenná spíše svou historickou hodnotou, a to navzdory svému druhotnému, nepůvodnímu umístění. Její nové osazení a funkce naopak dávají její historické hodnotě další úroveň: reprezentuje důležitou kapitolu dějin města Olomouce, tj. zrušení pevnosti, bourání hradeb a s tím související obnovu parků. Její význam v rámci výzdoby Smetanových sadů je tak nesporný.

²⁰ Dalibor BURŠÍK, *Předbrání Terežské brány*. <http://pamatkovykatalog.cz?element=12216472&action=element&presenter=ElementsResults>, citováno ke dni 29. 4. 2017.

Původní vstup do parku z dnešní ulice Havlíčkovy byl rovněž uzavřen bránou s železnou mříží, o ní však nemáme kromě několika málo dobových fotografií žádné zprávy. V roce 1904 byla na severovýchodním konci parku, nedaleko autobusového nádraží, zbudována dekorativně řešená studnice s kamenným podstavcem a kovovými plastikami. Hranolový sokl měl kromě dvou nádrží na vodu po stranách umístěny reliéfy s lvími hlavami a na jeho vrcholu se nacházela ženská figura představující alegorii *Zdraví*. Památka, jež byla v parku jedinou svého druhu, byla zničena v roce 1942.²¹

Vyjma již zmíněné budovy Wilhelmshalle se pojila s Wilhelmem von Schneeberg další realizace, která rovněž patří k nejstarším uměleckým dílům, jež svého času zdobily Smetanovy sady. V dnes prázdné nise [obr. 2] na průčelí starého (zásobovacího) skleníku byla svého času umístěna socha zpodobňující bohyni *Floru*, která nesla Schneebergův erb. K jejímu odstranění a patrně i zničení došlo v roce 1970.²² Její autor, přesná doba vzniku a důvody jejího odstranění jsou dnes nejasné. V současnosti není známá ani její přesná podoba, je však možné, že se ještě objeví alespoň na nějaké archivní fotografii.

Poslední a nejmladší z řady památek na kanovníka Schneeburga byla jeho busta od Julia Pelikána, kterou vytvořil v roce 1930. [obr. 3] Julius Pelikán (1887–1969) byl v době mezi světovými válkami patrně nejproduktivnějším sochařem na Olomoucku, snad i na celé střední Moravě. Narodil se v Novém Veselí u Žďáru nad Sázavou,²³ vystudoval nejprve kamenickou školu v Hořicích²⁴ a poté Akademii výtvarných umění v Praze, kde mu byli profesory J. V. Myslbek a Jan Štursa.²⁵ Po skončení první světové války, kam narukoval,²⁶ se vrátil do Olomouce a začal se intenzivně věnovat pomníkové tvorbě. Tehdy ve městě chyběla dobře zavedená sochařská dílna a velkou poptávku po sochách, zejména po pomnících, neměl kdo uspokojit. Pelikán se příležitosti okamžitě chopil, začal se orientovat na pomníky, na jejichž tvorbu měl v meziválečném období takřka monopol. Během dvou dekád jich vytvořil mnoho desítek. Jednalo se zejména o pomníky padlým v první světové válce, které jsou dodnes rozestry po vsích kolem města Olomouce. Bylo to právě jeho přičiněním, že v Olomouci vznikla nová sochařská tradice, jež následně ovlivnila celou středomoravskou produkci.²⁷ Ve své tvorbě vycházel zprvu zejména z realismu,²⁸ později se začal zabývat lidovou tematikou, ke které jej dovedlo prostředí Sdružení výtvarných umělců moravských, jehož byl členem. Tyto tendence jsou patrné především na jeho válečných pomnících, ale také na některých dílech, která vytvořil pro Smetanovy sady. Ve 20. letech se v jeho dílech začal stále častěji projevovat neoklasicismus, který se postupně mísil s civilistními tendencemi.²⁹ Pelikán se mimo jiné angažoval v Okrašlovacím spolku, založeném v roce 1924, který se programově kromě jiného věnoval i výzdobě olomouckých parků. V roce 1927 se stal jeho předsedou a ve funkci setrval až do zrušení spolku v roce 1951.³⁰ S touto jeho činností zjevně

21 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 12; R. FIFKOVÁ, *Historický vývoj*, s. 18.

22 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 11. Kšír uvádí, že socha byla ze sádry.

23 M. RATAJOVÁ, *Život*, s. 20. Diplomová práce Miroslavy Ratajové je doposud jedinou monografií, zabývající se životem a dílem J. Pelikána. Autorka důkladně prostudovala Pelikánovu pozůstalost.

24 Tamtéž, s. 23.

25 Tamtéž, s. 42.

26 Tamtéž, s. 54.

27 Tamtéž, s. 62–63.

28 Tamtéž, s. 41.

29 Tamtéž, s. 71–72.

30 Tamtéž, s. 75.

souvisí i ta jeho díla, která byla umístěna ve Smetanových sadech. V roce 1940 byla dokonce přímo v Palmovém skleníku uspořádána výstava jeho tvorby.³¹

Pelikánova busta kanovníka Schneeburga byla umístěna nedaleko Wilhemshalle, naproti vstupu do palmového skleníku a měla připomínat 50. výročí úmrtí olomouckého mecenáše. Její podstavec nesl český nápis „Vilém Schneeburg, kanovník a podporovatel měst. sadů.“ Slavnostní odhalení se konalo 2. července 1930. Pomník je výjimečný tím, že se jednalo ve své době o nezvyklou připomínku osobnosti německého původu.³² Město se tehdy snažilo spíše oprostit od odkazů na svou německou minulost, o čemž konkrétně svědčí fakt, že další připomínka na kanovníka, jíž byla Schneeburgova ulice na tehdejším předměstí, Nové ulici, byla v roce 1919 přejmenována na Třidu Svornosti.³³ O to pozoruhodnější se jeví skutečnost, že podnět ke zřízení pomníku paradoxně nevzešel z řad německých představitelů a činitelů.³⁴ Dnes, s odstupem času, kdy národnostní otázky ztratily na významu a aktuálnosti, lze konstatovat, že památník věnovaný podporovateli městských sadů byl tehdy i se svým umístěním v parku, o jehož existenci se tolik zasloužil, velice příhodný. To samé se nedá říci o některých pozdějších pomnících, připomínající osobnosti, jež k sadům, popřípadě i k samotnému městu, měly pramalý či žádný vztah (viz např. *Smetanův pomník* a zejména pomník *B. Němcové* v Čechových sadech). Schneeburgova busta přečkala bez úhony druhou světovou válku, avšak za komunistického režimu, kdy bylo odstraněno mnoho podobných odkazů na německou minulost města i na jeho německé obyvatele, byť jakkoliv významné, byla busta odstraněna a pravděpodobně i zničena.³⁵ Připomínka kanovníka Schneeburga se tak dodnes ve městě žádná nezachovala, přestože doklady jeho snahy o zušlechťování sadů ano.

Julius Pelikán je rovněž autorem několika dalších soch, jež zdobily či dodnes zdobí Smetanovy sady. Z let 1927–1930 pochází figurální výzdoba vstupního portálu do Sbírkových skleníků, která je tvořena především dvěma ženskými figurami, vytvořenými z umělého kamene.³⁶ Postavy nesou na ramenou koš s ovocem a trs květin, oděny jsou do splývavých drapérií, které je zahalují pouze od pasu dolů. Obě sochy, které je možné je interpretovat jako bohyně *Floru* a *Pomonu*, jsou zpracovány v duchu idealizujícího klasicismu, jejich rysy nejsou individualizovány a hrubější forma se zaoblenými tvary odpovídá materiálu, z něhož jsou zhotoveny. V tympanonu nad vstupem je umístěn drobnější dekorativní reliéf, jenž zobrazuje osově symetrickou kompozici s palmou uprostřed a dvěma ptáky, patrně pávy, po stranách. Přestože se nesporně nejedná o nijak zásadní práce v rámci Pelikánova bohatého díla, tvoří důstojnou dekoraci jinak čistě funkčně řešeného skleníku. Reprezentativní povaha vstupního portálu je přiměřená vzhledem k tomu, že Sbírkový skleník byl ve své době největším v republice. Podle Pelikánova návrhu byl vchod ještě doplněn symetricky řešenými zídkami na půdorysu kruhového segmentu, na jejichž koncích jsou posazeny koule z umělého kamene. Pelikán zde svým architektonickým řešením překročil hranice sochařské disciplíny, což je u něj poměrně výjimečné.

31 Expozice výstavy je zachycena na sérii negativů ve Fotoarchivu Vlastivědného muzea v Olomouci.

32 Milan TICHÁK, *Příběhy olomouckých pomníků a hřbitovů*, Olomouc 2016, s. 88.

33 Milan TICHÁK, *Lexikon olomouckých ulic*, Olomouc 2009, s. 131; M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 59.

34 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 88.

35 Tamtéž.

36 M. RATAJOVÁ, *Život*, s. 75–76. Celkové rozměry obou postranních částí portálu jsou 230 × 95 cm.

Obr. 3. Julius Pelikán, Pamětní busta Wilhelma von Schneeberg, 1930. Repro: Jan ZEDEK (ed.), Olomouc město i okres. Brno 1931, s. 92.

Obr. 4. Julius Pelikán, Pasáček (Dítě se psem), 1929, mramor. Repro: František URBAN – František KRATOCHVÍL (edd.), Krásky Olomouce. Přehled o činnosti Okrašlovacího spolku od r. 1924–1935, Olomouc 1936, s. 33.

Prostranství před sbírkovými skleníky bylo ve své době vyzdobeno také několika dalšími díly Julia Pelikána: sochou *Dítě se psem* (zvané také *Hoch se psem* či *Pasáček*) a *Krále Ječmínka*; poblíž byl také umístěn pomník *Františku Polívkovi*. Nejstarší ze zmíněných děl je drobnější práce *Dítě se psem*, [obr. 4] kterou autor věnoval v roce 1930 správě sadů.³⁷ Mramorová socha, kterou Pelikán vytvořil v roce 1929, byla umístěna na prostranství před skleníkem. Na svém místě vydržela až někdy do druhé poloviny 20. století, její další osud ale není znám, její podoba se dochovala na fotografiích z publikace, jež vydal Okrašlovací spolek.³⁸ Z ní je patrné, že se jednalo o lidový motiv, pro Pelikána poměrně typický, zobrazující nahého chlapce, pasáčka, který hraje na flétnu, a psa, který k němu vzhlíží.

Námět není nepodobný soše *Krále Ječmínka*, [obr. 5] dnes umístěné nedaleko a vytvořené Juliem Pelikánem v roce 1934.³⁹ Zobrazuje moravský lidový motiv z Jiráskových Starých

37 R. FIFKOVÁ, *Smetanovy, Čechovy a Bezručovy sady*, s. 27.

38 František URBAN – František KRATOCHVÍL (edd.), *Krásky Olomouce. Přehled o činnosti Okrašlovacího spolku od r. 1924–1935*, Olomouc 1936.

39 Jan ANDRYS, *Josef Jambor – Julius Pelikán. III. výstava SVUM*, katalog výstavy, Hodonín 1948, s. 32.

pověstí českých. Stejně jako *Hoch se psem*, je Ječmínek zobrazen jako nahé děcko v kloboučku, má ale oproti zmíněné soše vestu zdobenou lidovým ornamentem. Obě sochy jsou vytvořeny ve značně idylické stylizaci. Osudy sochy Ječmínka jsou poměrně komplikované: než se dostala teprve v roce 2015 na své současné místo přímo naproti vstupu do Sbírkových skleníků, byla 40 let uložena na dvoře technických služeb, který je situován přímo za skleníky. Předtím byla pravděpodobně umístěna v Rudolfově aleji⁴⁰ a ještě dříve byla umístěna poblíž hostince U Ječmínka na dnes již zrušeném Ječmínkově náměstí,⁴¹ které stávalo zhruba na místě dnešního Hotelového domu na Nové ulici. Pelikán se námětu krále Ječmínka věnoval vícekrát, v roce 1926 vytvořil pískovcovou verzi.⁴² Na fotografii zachycující Pelikánovu výstavu, konanou ve Sbírkovém skleníku v roce 1940,⁴³ je možné rozpoznat jednu z variant sochy; může se buď jednat o další verzi či sádrový model k některé z nich. Tomu by nasvědčovalo i zjevně menší měřítko zobrazeného díla. Socha krále Ječmínka byla na konci roku 2015 spolu s několika dalšími památkami ze Smetanových sadů prohlášena za kulturní památku.

Z roku 1933 pochází Pelikánův pomník *Františka Polívky* (1860–1923), významného botanika a prvního ředitele České reálky. Nachází se stejně jako výše zmíněná skupina Pelikánových prací poblíž skleníků v části parku, která byla až později přičleněna ke Smetanovým sadům. V době vzniku pomníku bylo prostranství u dnešního dětského hřiště nazýváno Stojanovy sady a pomník stál v tzv. Přecechtělově zahradě.⁴⁴ Teprve po rekonstrukci pomníku, která proběhla před několika lety, se zjistilo, že se ve skutečnosti jedná zároveň o hrob, ve kterém jsou uloženy urny s ostatky Františka Polívky a jeho ženy Filomény (1863–1925).⁴⁵ Socha sama, zpodobňující Františka Polívku v životní velikosti, je vytvořena ze syenitu, podstavec je obložen granitovými deskami.⁴⁶ Boční desky nesou data narození a úmrtí obou manželů a jsou dekorovány jednoduchými funerálními motivy, holubicí a urnou. Na čelní desce je nápis v kapitále: „František Polívka, první ředitel České reálky, vynikající vychovatel a botanik.“ Pomník byl Polívkovými žáky a příznivci odhalen 2. července 1933, tedy přesně k desátému výročí jeho úmrtí.⁴⁷ Socha je zpracována jako portrétní, zachycuje Polívku už v pokročilejším věku. Pelikán jej zobrazil jako lehce se usmívajícího, což je v souladu s Polívkovou pověstí vynikajícího vychovatele; sochař se zcela vyhnul pro pomníky typickému nadčasovému klidu ve výrazu obličeje. Portrétní rysy jsou velice přesvědčivě podány, vezmeme-li v úvahu povahu syenitu, jehož zrnitost neumožňuje tak jemné zpracování jako například mramor. Pelikán opatřil Polívkovu postavu také několika atributy jeho oboru. Do levé ruky mu umístil drobnou kyticí květů a k nohám, ze zadní strany, také exotickou palmu (Polívka se zabýval domácí i cizokrajnou florou), která slouží rovněž jako konstrukční podpora sochy. Na kmen palmy umístil sochař ještě drobný detail veverky, které sbíhá směrem dolů, k pravému kotníku figury. Celkově působí socha civilním dojmem, sochař se záměrně a zcela příhodně vyhnul jakékoliv monumentalizaci.

40 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 14.

41 Petra PÁŠOVÁ, *Socha Krále Ječmínka ozdobila olomoucké Smetanovy sady*. http://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/socha-krale-jecminka-ozdobila-olomoucké-smetanovy-sady-20150819.html, citováno ke dni 29. 4. 2017.

42 J. ANDRYS, *Josef Jambor*, s. 30.

43 Viz pozn. 31.

44 F. URBAN – F. KRATOCHVÍL, *Krásky*, s. 25.

45 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 80.

46 M. RATAJOVÁ, *Život*, s. 76.

47 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 80.

Obr. 5. Julius Pelikán, Král Ječmínek, 1934, mramor. Foto: archiv autora.

Obr. 6. Rudolf Březka, Pomník Bedřicha Smetany, 1925, pískovec. Foto: archiv autora.

Nejvýraznějším památníkem ve Smetanových sadech a zároveň jedinou monumentální sochařskou realizací je pomník *Bedřicha Smetany*, jenž byl roku 2015, stejně jako poslední dvě výše zmíněné Pelikánovy sochy, prohlášen kulturní památkou. [obr. 6] Vytvořil jej mezi lety 1924–1925 jiný sochař, Rudolf Březka, za spolupráce architekta Josefa Štěpánka. Jejich návrh pod soutěžním názvem *Melodie* vyšel vítězně ze soutěže vypsané v roce 1924 Sborem pro oslavy stých narozenin Bedřicha Smetany v Olomouci. Sbor původně počítal s umístěním pomníku na travnatou plochu blízko Rudolfovy aleje,⁴⁸ nakonec ale bylo rozhodnuto o jeho umístění přímo na její osu. Vybrán byl severozápadní konec aleje, otevírající se do Havlíčkovy ulice, jenž tehdy sloužil jako hlavní vstup do parku. Pomník zde byl slavnostně odhalen v neděli 5. května 1925.⁴⁹ Původní místo se ale nakonec nestalo definitivním, památník byl v roce 1967 v souvislosti se stavebními úpravami parku, zejména s výstavbou betonové lávky v jeho blízkosti přemístěn na druhý konec aleje.⁵⁰ Nově zvolené místo je však o poznání méně

48 Soutěž na Smetanův pomník v Olomouci, Stavitel 9/4, 1923–1924, s. 111.

49 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 69.

50 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 13.

reprezentativní a celou památku upozaduje. Současné nebylo zachováno ani mírné zvýšení terénu, jak bylo původně navrženo architektem Štěpánkem.⁵¹

Autor sochařské části pomníku Rudolf Březa (1888–1955) se narodil v Podolí u Brna.⁵² V Brně se vyučil kamenosochařskému řemeslu⁵³ a poté studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze pod vedením profesora Josefa Drahoňovského⁵⁴ a později Stanislava Suchardy⁵⁵. Byl členem Sdružení výtvarných umělců moravských.⁵⁶ V první světové válce prošel Haličí, Itálií, kde byl zajat, přihlásil se k československému vojsku.⁵⁷ Po skončení války byl přiřazen k Památníku odboje, starajícimu se v armádě o umělecké otázky, a po roce 1925, kdy odešel do zálohy, trvale pobýval v Praze, kde měl svůj ateliér.⁵⁸ Rudolf Březa vycházel z akademického realismu a postupně se přiklonil k novoklasicismu. V druhém desetiletí 20. století se intenzivně věnoval pomníkové tvorbě, jež byla ovlivněna dílem jeho dalšího profesora Jana Štursy; inspiraci mu tehdy rovněž poskytovalo studium antických děl.⁵⁹

Smetanův pomník je koncipován jako kombinace figurálních soch s architektonicky řešeným podstavcem v podobě sloupu na oválném půdorysu. Obě složky byly shodně zhotoveny z bohanického pískovce.⁶⁰ V čele sloupu, připomínajícího varhanní píšťalu, byla umístěna sama socha Bedřicha Smetany v životní velikosti. Z druhé strany sloupu jsou o něco výše umístěny drobnější figury, reprezentující Smetanovo dílo. Umístění postav sleduje šroubovici obtáčeující se kolem dřívku sloupu. Figury představující Smetanovy opery jsou umístěny dole, symbolizovány postavami Dalibora a Libuše; žena s dítětem ztělesňuje české tance a skupina milenců personifikuje písně a sbory. Zcela nahoře je umístěna ženská postava s harfou spolu s třemi figurami dětí, představující patrně Smetanovy symfonie.⁶¹ Sloup je v přední části opatřen jménem Bedřicha Smetany a na pravé boční straně nápisem „který hudbou mluvil k duši porobeného národa“. Věta byla během německé okupace za druhé světové války shledána nepatřičnou a byla až do osvobození zakryta.⁶² Pomník jinak přečkal válečné události bez úhony.

Socha skladatele nevyniká přílišnou kvalitou svého zpracování, působí poměrně strnulým dojmem a lehkou disproporcí, patrnou zejména ve vztahu hlavy a zbytku těla postavy. Ivo Hlobil pomník např. hodnotí následně: „Sochařské ztvárnění staticky pojatých a nepříliš výrazných figur řadí celé dílo jen k průměrným pracím,“ ale dodává: „je to po velmi dlouhé době první významnější sochařská realizace monumentálního charakteru v Olomouci.“⁶³ Dílo bylo už ve své době hodnoceno pouze jako průměrné a nebylo vnímáno příliš pozitivně,

51 Viz plány architekta Štěpánka: Stavitel 9/5, 1924, s. 115.

52 Hana CHALÁNKOVÁ, *Život a dílo sochaře Rudolfa Březy (1888–1955)*, Olomouc 2013, magisterská diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, vedoucí práce Alena KAVČÁKOVÁ, s. 18. Podobně jako v případě J. Pelikána je jediným monografickým zdrojem informací uvedená diplomová práce.

53 Tamtéž.

54 Tamtéž, s. 19.

55 Tamtéž, s. 23.

56 Tamtéž, s. 27–28.

57 Tamtéž, s. 25.

58 Tamtéž, s. 27.

59 Tamtéž, s. 105.

60 J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 13.

61 Srov. J. KŠÍR, *Olomoucké sady*, s. 13; M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 72. Interpretace se do určité míry různí.

62 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 72.

63 Ivo HLOBIL – Pavel MICHNA – Milan TOGNER, *Olomouc*, Praha 1984, s. 146.

na čemž se mohla podepsat i skutečnost, že vítězem soutěže, do které bylo zasláno 29 modelů a 9 kresebných návrhů,⁶⁴ nebyl zvolen některý z místních tvůrců.⁶⁵ Soutěže se původně zúčastnili mimo jiné např. olomoucký sochař Václav Janoušek (1883–1952), dále také František Žemlička (1892–1971) a Jaroslav Brůha (1889–1969), kteří byli Pražany, stejně jako Březa.⁶⁶

Vzhledem k tomu, že velká část podobných zakázek byla ve městě v dané době svěřována Juliu Pelikánovi, který se ve 20. letech také několikrát zabýval Smetanovými podobiznami, nabízí se srovnání s jeho pracemi. V roce 1920 vytvořil Pelikán skladatelovu bustu pro fasádu Městského divadla, dnešního Moravského divadla.⁶⁷ Katalog jeho děl rovněž obsahuje práci s totožným námětem z roku 1926.⁶⁸ Dobrou představu o rozdílu v sochařském pojetí figury u Julia Pelikána a u Rudolfa Březy je možné si utvořit na základě jejich spolupráce z poloviny 30. let. Oba sochaři se v letech 1934–1936 podíleli na výzdobě budovy Státní československé banky, dnes Komerční banky, na olomoucké Třídě Svobody. Pro umístění nad vchodovou římsu vytvořili shodně po jedné postavě muže a jedné ženy. Pelikánovy figury představují alegorie *Průmyslu* a *Zemědělství*, Březovy *Práce* a *Spořivosti*.⁶⁹ Téměř totožné práce se poněkud liší kvalitou zpracování, patrnou zejména ve zvládnutí objemů, a to v Pelikánův prospěch. V užším smyslu se protnuly osudy Julia Pelikána s osudy autora architektonického podstavce pomníku, Josefa Štěpánka, jenž v roce 1925 navrhl sochařovu vilu,⁷⁰ dodnes stojící na ulici Na Vozovce nedaleko parku. Oba se také znali už z dob studia v Hořicích.⁷¹ Nabízí se otázka, jak by mohla vypadat jejich spolupráce na Smetanově pomníku.

Rudolf Březa spolupracoval s architektem Štěpánkem v roce 1926 také na návrhu Smetanova pomníku, který měl stát na Smetanově nábřeží v Praze. Ze 43 návrhů, které byly do soutěže poslány, skončil Březův a Štěpánkův návrh čtvrtý, nakonec ale nebyl realizován ani jeden z návrhů.⁷² Březa se pak v roce 1937 zúčastnil ještě soutěže na pomník Bedřicha Smetany pro Karlovy Vary, jeho koncepce však ani tentokrát neuspěla.⁷³ Přes všechny možné výtky zůstává olomoucká Březova práce jedním z vrcholů jeho monumentální pomníkové tvorby a zároveň jeho nejvýznamnější realizací pro město Olomouc a jeho okolí.⁷⁴

Jak již bylo naznačeno, Smetanovy sady měly v počátku zvláštní charakter přírodního parku, určeného k rekreaci obyvatel, čemuž odpovídalo i jeho vybavení a mobiliář. Sady kombinovaly prvky anglického parku a francouzské zahrady. O rané podobě sadů si z nedostatku jakékoliv vizuální dokumentace nemůžeme udělat dostatečně přesný obraz, jisté však je, že zprvu ze strany správy parku neexistovaly žádné výraznější ambice k jeho estetickému obohacení uměleckými díly. To se změnilo po rekonstrukci sadů v 60. letech 19. století, kdy byly

64 *Soutěž na Smetanův pomník*, s. 157.

65 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 70–71.

66 *Soutěž na Smetanův pomník*, s. 157.

67 M. TICHÁK, *Příběhy*, s. 68.

68 J. ANDRYS, *Josef Jambor*, s. 30.

69 H. CHALÁNKOVÁ, *Život*, s. 82.

70 Tomáš ČERNOUŠEK – Vladimír ŠLAPETA – Pavel ZATLOUKAL, *Olomoucká architektura 1900–1950. Průvodce*, Olomouc 1981, s. 40.

71 Pavel ZATLOUKAL, *Slavné vily olomouckého kraje*, Praha 2007, s. 77.

72 H. CHALÁNKOVÁ, *Život*, s. 67–68.

73 Tamtéž, s. 93.

74 Ladislav DANĚK – Jiří HASTÍK – Josef MALIVA, *Sochařství v Olomouckém kraji 1900–2012*, Olomouc 2012, s. 18.

kromě nové výsadby dřevin a celkové obnovy komunikací a zázemí postaveny také první budovy s trvalou konstrukcí. Tento posun znamenal počátek systematického úsilí o spojení přírody, architektury a umění, díky kterému dostaly Smetanovy sady, podobně jako další olomoucké parky svou dnešní podobu. Z hlediska dějin umění je dodnes výraznou složkou sochařská výzdoba sadů, pozoruhodná především svou rozmanitostí, pramenící z poměrně komplikovaného vývoje.

Sochařská výzdoba Smetanových sadů reprezentovaná díly, která vznikla před druhou světovou válkou, netvoří žádný kompaktní celek. Byla naopak formována převážně pracemi solitérního charakteru, přičemž každá z nich má v rámci dnes nekompletního souboru svůj vlastní specifický význam, jenž se často přímo pojí nejen s historií Smetanových sadů, ale tvoří rovněž určitou paralelu k historickému vývoji města a jeho urbanismu. Specifickou skupinou jsou pomníky, které jsou s historií města spojeny v ještě užším smyslu. Jejich osudy reflektují ideologické a politické změny a dějinné zvraty. Soubor soch a pomníků, které tvořily v 19. a 20. století výzdobu Smetanových sadů se různí svou uměleckou kvalitou a hodnotou. Společnou je jim ovšem nesporná hodnota historická, což se týká děl, která park doposud zdobí, i těch, která jsou dnes zničená či nezvěstná a z nichž se některá mohou v budoucnu ještě objevit.

Summary

From the History of Sculptural Decoration of Smetanovy Sady in Olomouc until the End of the Second World War

Sculptural decoration of Smetanovy Sady, represented by the works created before the end of the Second World War, does not constitute a compact group. It was rather formed by solitary works where every one of them has its specific significance within the incomplete collection. The significance is often tightly connected to the history of Smetanovy Sady as well as to the history of the town of Olomouc, its historical development and urbanism. A specific group is comprised of memorials, which are connected to the history of the city even more closely. Their fates reflect ideological and political changes and historic turns. The collection of the statues and memorials, belonging to the decoration of Smetanovy Sady in 19th and 20th century, is relatively varied in the sense of artistic quality and importance, but quite consistent in its historical value. This applies to the works which persisted in the park to this day as well as to the works which have been destroyed or are missing. It is possible that some of those missing works are yet to be found.